

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ДЕГРАДАЦІЇ ТА ОПУСТЕЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

Мовчан М.М., аспірант

Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління

Мінприроди України

E-mail: nnieco@ukr.net

Висвітлено і обґрунтовано основні напрями вирішення проблем деградації та опустелювання земель в Україні. Запропоновані пріоритетні напрями щодо запобігання деградації та відновлення деградованих земель.

Ключові слова. *Деградація земель, опустелювання, категорії деградованих і малопродуктивних земель, лісомеліорація, напрями дій.*

Актуальність дослідження.

У рішеннях всесвітньої конференції з навколишнього середовища і сталого розвитку (1992 рік, Ріо-де-Жанейро) було зазначено, що охорона і раціональне використання земель повинні стати центральною ланкою державної політики, оскільки їхній стан визначає характер життєдіяльності людства і вирішальним чином впливає на довкілля.

Земельні ресурси України характеризуються ґрунтовим покривом, який на 60 % складається з чорноземів – унікальних за своєю будовою, властивостями і потенційною родючістю ґрунтів. Їм властивий глибокий гумусований шар, добре виражена зерниста структура, майже ідеальна щільність будови, достатній і помірний запас поживних речовин. На жаль, такі зразкові об'єкти збереглися лише у цілих умовах. Виявилось, що найкращий у світі чорнозем («царь

почв», за В.В. Докучаєвим) дуже вразливий до антропогенного втручання і під дією антропогенних чинників може швидко деградувати [1].

Інформація про екологічний стан земель України, яка міститься у Національній доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні за 2015 рік [2], показує, що в останні десятиріччя спостерігається різке зростання темпів деградації ґрунтів, тому проблема припинення деградації земель залишається в Україні досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Сучасні науково-теоретичні положення щодо раціонального використання й охорони земель сільськогосподарського призначення знайшли відображення у працях таких вітчизняних дослідників, як Д.І. Бабміндра, І.К. Бистряков,

С.Ю. Булигін, Д.С. Добряк, Ш.І. Ібатуллин, О.П. Канаш, І.П. Ковальчук, В.М. Кривов, Н.В. Кузін, А.Г. Мартин, В.В. Медведєв, І.А. Розумний, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступень, О.Г. Тараріко, А.М. Третяк, В.М. Третяк, М.М. Федоров, М.А. Хвесик та інших. Проте питання обґрунтування основних напрямів вирішення проблем деградації та опустелювання земель в Україні залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є дослідження і обґрунтування основних напрямів вирішення проблем деградації та опустелювання земель в Україні.

Виклад основного матеріалу.

У Посланні комісії ЄС «До тематичної стратегії захисту ґрунтів» визначено 8 головних загроз деградації ґрунтів: ерозія, кількісне і якісне зменшення органічної речовини (гумусу), забруднення, засолення, ущільнення, зсуви та повені, втрата біологічного різноманіття, накриття ґрунту. Крім двох останніх, всі види деградації ґрунтів поширені на території України. За даними ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії», найпоширеніший вид деградації – дегуміфікація (втрата гумусу й поживних речовин), нею вражено 43 % загальної площі. Переущільнення ґрунтів, яке охоплює близько 39 %, це відома в Україні проблема, що супроводжується несприятливими екологічними наслідками і значними економічними збитками. При вирощуванні зернових культур приблизно 20 % ріллі країни мають щільність будови в кореневмісному шарі вище, ніж потребують ці культури [2]. За даними різних дослідників, площа деградованих і малородючих земель,

які є основними для опустелювання, становить від 6,5 до 10 млн. га [3].

Розглянемо основні види деградації земель в Україні, які визначають інтегральну оцінку їх екологічного стану. Площа сільськогосподарських угідь України, які зазнають згубного впливу водної ерозії, становить 13,4 млн. га, у тому числі 10,6 млн га орних земель, вітрової ерозії – 6 млн га, а в роки з катастрофічними пиловими бурями – 20 млн га (за даними проекту *Загальнодержавної програми використання та охорони земель*). Щорічно в Україні від ерозії втрачається до 500 млн. т ґрунту. З продуктами ерозії вносився до 24 млн. т гумусу, 0,96 млн. т азоту, 0,68 млн. т фосфору, 9,40 млн. т калію (за експертними оцінками), що значно більше, ніж вноситься з добривами. Щорічний приріст еродованих земель досягає 80 – 90 тис. га [2].

Найважливішими факторами, які спричинюють такий стан, є високий ступінь розораності території України (на ріллю припадає 53,8 % її площі), а також стихійне формування нових типів землекористування в умовах незавершеної земельної реформи, відсутність державних, регіональних і місцевих програм охорони земель, дієвих механізмів економічного стимулювання захисту земель від ерозії, майже повна відсутність юридичної відповідальності за недбале землекористування і низький рівень фінансового забезпечення заходів з охорони земель від ерозії.

Таким чином, можна виділити кілька типів деградації земель: водна і вітрова ерозія; хімічна і фізична. Процеси опустелювання та деградації земель є досить для характерні України. При деградації земель ерозія земель є основним фактором, що

впливає на екологічні функції ґрунтового покриву - здатність ґрунтів служити буфером і фільтром для забруднювачів; роль в кругообігу води і азоту, збереження місць проживання та підтримання біорізноманіття. В Україні надзвичайно серйозні процеси деградація землі походять від ерозії ґрунтів, засолення зрошуваних земель, а відповідно і опустелювання. За часів колишнього СРСР в республіці вівся облік деградованих земель, але в 90-х роках минулого століття система облік відмінена. В даний час розглядається питання створення рамкової програми з охорони земель. Відповідно до Закону про охорону навколишнього середовища України, створюється Національна система моніторингу навколишнього середовища, одним з видів якої є моніторинг земель (ґрунтів), що включає моніторинг земельного фонду, агроґрунтовий моніторинг і моніторинг агротехногенно-забруднених земель. Існують різні способи відновлення пустельних і рекультивациі деградованих земель, відновлення продуктивності і родючості ґрунтів. Одним з основних прийомів відновлення таких земель є їх використання в лісовому господарстві з метою створення на них лісу. Відновлення деградованих земель за допомогою їх заліснення, особливо в районах степової зони країни є перспективним методом найбільшого відновлення їх продуктивності і родючості. Уже в даний час вживаються заходи для лісомеліорації таких земель. Так, вже урядом прийнятий національний план дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням [4, 5] де передбачені заходи і по лісомеліорації деградованих земель. Відповідно, передбачається створення

лісових екосистем на деградованих і малопродуктивних землях, які пропонується нами продеферціювати по таких категоріях деградованих і малопродуктивних земель:

- землі, схильні до посиленої і надмірної поверхневої ерозії;
- землі, схильне глибока ерозія (водороїни, яри, висохлі русла);
- землі, порушені активні зсуви, обвали, обриви, грязьові стоки;
- землі з піщаним ґрунтом, схильною до вітрової та водної ерозії;
- землі з домішкою гальки, валуни, наносна порода, обломки скель і дощові намиви;
- землі з постійним надлишком вологи;- солончаки;
- землі, забруднене хімічні речовини, нафтопродукти або шкідливий виробничі викиди;
- землі, зайнятий відкриті кар'єри, відвали, звалища виробничий і побутові відходи;
- землі з порушенням або зруйнованими біоценозами;
- непродуктивні землі.

До пріоритетних щодо запобігання деградації та відновлення деградованих земель слід вважати також такі напрямки:

- відновлення боліт і заболочених земель для збереження біорізноманіття, пом'якшення наслідків зміни клімату та поліпшення якості вод;
- екологічно безпечне використання і охорона торфовища;
- стимулювання заліснення та відновлення лісів з метою запобігання деградації земель, відновлення і збереження річкових водозборів, зниження ризику пожеж, патології лісів, поліпшення водного режиму територій;
- створення ландшафтно-адаптивних систем землеробства із контурно-меліоративною організацією те-

риторії в районах розвиненої водної ерозії, заохочення і стимулювання традиційного землекористування як фактора стійкого розвитку місцевих громад;

- розробка і проведення заходів щодо запобігання хімічного забруднення земель (ґрунтів, екологічно безпечного використання добрив, пестицидів і т.д.);

- впровадження органічного землеробства з метою довгострокового збереження і запобігання виснаження ґрунтів, зниження рівня забруднення поверхневих і ґрунтових вод.

Величезні обсяги робіт по лісонасадження мають бути виконані на сільськогосподарських землях з високим рівнем радіоактивного забруднення, переданих в лісовий фонд у попередні 30 років. Має бути відновлений процес залісення малопродуктивних і еродованих сільськогосподарських земель. Треба буде відновити продуктивність меліорованих лісів і підтоплених лісових земель. Істотну роль в підвищенні родючості сільськогосподарських земель повинні зіграти роботи зі створення захисних лісових насаджень на цих землях, які необґрунтовано згорнуті в останні десятиліття. Невирішеними поки залишаються проблеми відновлення продуктивності заплавних лісових земель в зонах масового будівництва польдерних систем при осушенні заплав великих річок. Перш за все, ця проблема актуальна для басейну річки Дніпро. Треба констатувати, що, незважаючи на вжиті в країні заходи по боротьбі з деградацією і опустелюванням земель, залучення лісового господарства для цих цілей все ще недостатньо. У найближчі роки проблемі лісовідновлення, створення захисних насаджень повинно бути приділено найсерйознішу увагу.

Однією із основних причин погіршення якісного стану земель, особливо сільськогосподарського призначення, є: ігнорування науково обґрунтованих способів землеробства в тому числі недотриманням системи сівозмін та технологій обробки ґрунту для сільськогосподарських культур [7]. Так на землях підданих водній ерозії припинилися роботи із землеустрою щодо контурно-меліоративної організації території. Для подолання негативних деградаційних процесів, які відбуваються із земельними ресурсами України, необхідно застосовувати обмеження у використанні земель, формування яких забезпечить охорону та раціональне використання земельних ресурсів, лімітування господарської діяльності (*що зумовлює негативні зміни стану земельних угідь і розвиток несприятливих процесів*), а також невиснажливе використання земельних ресурсів.

Висновки.

До пріоритетних напрямів щодо запобігання деградації та відновлення деградованих земель пропонується віднести: стимулювання залісення та відновлення лісів, особливо захисних лісних смуг; створення ландшафтно-адаптивних систем землеробства із контурно-меліоративною організацією території в районах розвиненої водної ерозії; відновлення боліт і заболочених земель для збереження біорізноманіття, пом'якшення наслідків зміни клімату та поліпшення якості вод. У зв'язку із переважанням в сільському господарстві землекористування сформованого на орендних засадах важливим є встановлення в процесі землеустрою обмежень (обтяжень) у використанні земель.

Список використаних джерел

1. Балюк С.А. Екологічний стан ґрунтів України / С.А. Балюк, В.В. Медведєв, М.М. Мірошніченко, Є.В. Скрильник, Д.О. Тимченко, А.І. Фатєєв, А.О. Христенко, Ю.Л. Цапко // Український географічний журнал. – 2012. – № 2. – С. 38-42.
2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2014 році / Міністерство екології та природних ресурсів України. – Херсон: ФОП Грін Д.С., 2016. – 350 с.
3. Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України. – К.: ТОВ «ВИК-ПРИНТ», 2010. – 111 с.
4. Про затвердження Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 року № 271-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/271-2016-p>.
5. Концепція боротьби з деградацією земель та опустелюванням: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 року № 1024-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1024-2014-p>.
6. Мовчан М.М. Окремі аспекти сутності еколого-економічних відносин прав власності на землю у сфері охорони земель / М.М. Мовчан // Проблеми природокористування в процесі реформування відносин власності: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 19 квітня 2017 року. – Херсон: ФОП Грін Д.С., 2017. – 200 с.
7. Третяк А.М. Земельна реформа в Україні: тенденції, наслідки у контексті якості життя і безпеки населення: [монографія] / А.М. Третяк, В.М. Третяк, Н.А. Третяк; під заг. ред. А.М. Третяка. – Херсон: Грін Д.С., 2017. – 522 с.

References

1. Baluk, S.A. Medvedev, V.V. Miroshnichenko, M.N. Skrylnyk, E.V. Timchenko, D.O. Fatyeyev, A.I., Khristenko, A.O. and Hoi Yu.L. (2012), "Ecological condition of soil Ukraine, Ukrainyskiy heohrafichnyi zhurnal, vol. 2, pp. 38-42.
2. National Report on the State of Environment in Ukraine in 2014 (2014). The Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine: FOP Grin D.S. - 350 p.
3. The national report on the state of soil fertility Ukraine (2010). VIC-PRINT. – 111 p.
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2016), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the National Action Plan to combat land degradation and desertification"" available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/271-2016-p> (Accessed 11 March 2017).
5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "The concept of combating land degradation and desertification"" available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1024-2014-p> (Accessed 11 March 2017).
6. Movchan, M.M. "Some aspects of the nature of ecological and economic relations of land ownership rights in land protection", Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Problemy pryrodokorystuvannya v protsesi reformuvannya vidnosyn vlasnosti], DEA, Kyiv, Ukraina, pp. 60-62.
7. Tretiak, A.N. Tretiak, V.M. and Tretiak, N.A. (2017), Zemelna reforma v Ukraini: tendentsii, naslidky u konteksti yakosti zhyt-tia i bezpeky naseleння [Land reform in Ukraine: trends, consequences in the context of life quality and safety of population], Kherson, Ukraina.

***

**M. Movchan Graduate student,
MAIN TRENDS SOLVING THE PROBLEMS
OF DEGRADATION AND DESERTIFICATION
IN UKRAINE**

Deals with studies and the main directions of solving the problems of degradation and desertification of land in Ukraine. The proposed priority areas to prevent degradation and restore degraded lands.

Keywords: *land degradation, desertification, categories degraded and unproductive lands lisomelioratsiya, lines of action.*

***

**Мовчан М.М., аспирант
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РЕШЕНИЯ
ПРОБЛЕМ ДЕГРАДАЦИИ И ОПУСТЫНИВАНИЯ
ЗЕМЕЛЬ В УКРАИНЕ**

Освещены и обоснованы основные направления решения проблем деградации и опустынивания земель в Украине. Предложенные приоритетные направления по предотвращению деградации и восстановления деградированных земель.

Ключевые слова: *деградация земель, опустынивание, категории деградированных и малопродуктивных земель, лесомелиорации, направления действий.*